

PANTEİZM, PANENTEİZM VE ATEİZM BAĞLAMINDA
SPİNOZA'NIN TANRI ANLAYIŞI

MUSA KAZIM ARICAN

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR / 6

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / 7

ÖNSÖZ / 9

GİRİŞ

SPİNOZA VE FELSEFESİ / 13

1) Spinoza'nın Hayatı ve Eserleri / 13

2) Spinoza'nın Bilgi Kaynakları / 27

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI'NIN VARLIĞI VE TABİATI / 33

1) Varlık / 34

2) Cevher / 38

a. Cevherin Birliği / 50

b. Cevherin Sonsuzluğu / 52

c. Cevherin Bölünmezliği / 53

3) Tanrı'nın Tabiatı / 55

a. Tanrı'nın Sonsuzluğu / 61

b. Tanrı'nın Zorunluluğu / 63

c. Tanrı'nın Hürlüğü / 75

d. Tanrı'nın Zât Olması / 78

4) Tanrı'nın Varlığının Kanıtları / 83

a. Ontolojik (A priori) Kanıt / 83

b. Kozmolojik (A posteriori) Kanıt / 85

5) Tanrı-Tavır İlişkisi / 88

İKİNCİ BÖLÜM

TANRI'NIN SIFATLARI / 95

1) Sıfatlar Problemine Genel Bir Bakış / 95

2) Tanrı'nın Uzam ve Düşünce Sahibi olması / 99

3) Tanrı'nın Tek ve Ezeli-Ebedi Olması / 102

4) Tanrı'nın Bilgisi / 106

5) Tanrı'nın Kudret, İrade ve Yaratması / 118

SONUÇ / 133

KAYNAKLAR / 145

KISALTMALAR

- AÜİF: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ax.: Axiom
Bas.: Basım
Bkz.: Bakınız
C: Cilt
Cor.: Corollary
Çev.: Çeviren
Def.: Definition
DEÜ: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.: Edition
Edi.: Edited by
Exp.: Explanation
Kırş.: Karşılaştır
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
OMÜİF: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
P.C.P. : Principles of Cartesian Philosophy
Prop.: Proposition
S.: Sayı
s.: sayfa
Sad.: Sadeleştiren
Short Treatise: Short Treatise on God, Man and His Well-Being
T.P.T.: A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.: Tercüme eden
Univ.: University
Üniv.: Üniversite
vd.: ve devamı
Vol: Volume
Yay.: Yayınları

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Yakın zamanda genel olarak üçüncü baskıyı Hece Yayınları marifetiyle ikinci baskıyı yapan eserimiz, Spinoza'ya olan ilginin artarak devam ettiğinin bir göstergesidir.

Ülkemizde özellikle gençler tarafından Spinoza üzerine dikkat çekici bir alaka olduğu görülmektedir. Spinoza hakkında birçok mecra üzerinden yoğun bir söyleşi ve değerlendirme talepleriyle karşılaşmaktayım.

Gençler Spinoza'yı özgürlüğe, ahlaka ve aklın kullanımına verdiği önem dolayısıyla ilgi çekici bulmaktadırlar. Fikirleri uğruna beden ödemeyi göze alan Spinoza, bizlere, makul fikirlerin asla ölmeyeceğini ve yok olup gitmeyeceğini göstermektedir.

Spinoza'nın felsefesi, düşüncesi ve fikirleri, kendisi hayattayken çok fazla rağbet görmemiş, oldukça fazla eleştiriye maruz kalmış hatta yasaklanmıştı. Oysa kendisinden doksan yıl sonra Hegel başta olmak üzere Alman idealist filozoflar Spinoza'nın fikirlerini yeniden düşünce dünyasına takdim etmişlerdir.

Ülkemizde bin dokuz yüz doksan yıllarının sonunda Spinoza'yı çalıştığımızda neredeyse Spinoza üzerine akademik çalışmalar yok denecek düzeydeydi. Genel okuyucu ve dönemin gençleri hemen hemen Spinoza'yı hiç bilmemekteydi.

İki bin dört yılında Spinoza hakkındaki eldeki eser yayımlandığında daha ziyade Akademik hayatın sosyal bilimler kesimi tarafından ilgi görmekteydi. Ancak bugün aradan geçen yaklaşık yirmi yıl zarfında Spinoza sadece akademik hayat ve sosyal bilimler açısından değil ülkemizdeki her kesimden okurun özellikle de gençlerin ilgi ve alakasını çekmektedir.

Spinoza tanındıkça, fikirleri okundukça ne kadar önemli bir filozof olduğu anlaşılmaktadır. Kendi çağında yeteri kadar

anlaşılmasa da aradan geçen yüz yıllara rağmen düşünceleri karşılık bulabilmektedir. Bu nedenle hayata, varlığa, olay ve olgulara karşı makul fikirleri olan insanlar fikirlerini zaman ve mekândan soyutlayarak ve kavramsallaştırarak metine dönüştürdüklerinde, bu düşünceler kaybolmayacak ve mutlaka hak ettiği değeri vakti ve zamanı geldiğinde görecektir.

Ülkemizde de artık dünyaya söyleyecek sözü olanların, fikirlerini kaleme almaları gerekmektedir. Başta akademik dünyada olmak üzere hayatın her alanında yeni metinler yazmalıyız. Çağları aşan ve her çağda ilgiyle okunan fikirleri ve düşünceleri içeren metinler olmalı bu eserler.

Spinoza üzerinden yapılacak okumalar, araştırmalar ve incelemeler ile yeni metinler yazılmasını ümit ediyorum.

Dördüncü baskı dolayısıyla Hece Yayınları sahibi çok değerli dostum Ömer Faruk Ergezen Bey'e ve ekibine şükranlarımı sunuyorum.

20.05.2022

Ulus/Ankara

Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan

ÖNSÖZ

Din Felsefesinin en temel ilgi alanlarından biri Tanrı konusudur. Daha da önemlisi Felsefe Tarihinde Tanrı hakkında konuşmamış, düşünceleri sürmemiş ya da yazmamış düşünür yok gibidir. Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti, kanıtlanması, sıfatları, Tanrı-âlem, Tanrı-insan ilişkisi bu alanın en belirgin konularıdır. Bu gibi konular her düşünür ve filozof tarafından kaçınılmaz olarak ele alınmaktadır.

XVII. yüzyılda yaşayan, tüm eserlerinde en belirgin konu olarak Tanrı düşüncesini işlemiş bulunan ve felsefesi Tanrı düşüncesine dayalı olan ya da Tanrı'yı merkeze alan Spinoza da, bu düşünür ve filozoflardan birisidir. Bunun yanında Spinoza, Tanrı anlayışı konusunda en fazla spekülasyon yapılan filozoflardan birisidir. Kimileri onu, çok yaygın olduğu üzere panteist olarak nitelerken; kimileri de ateist, materyalist, natüralist veya akozmik olarak görmektedir. Az da olsa bazı yorumcular, onu pan-enteist olarak nitelendirmektedir.

Tanrı anlayışı bu kadar tartışma konusu olan bir filozofu, kendi eserlerinden ve düşüncelerinden hareketle incelemenin kayda değer olacağını düşündük. Ayrıca, ülkemizde Spinoza üzerine bazı makale, yüksek lisans ve doktora tezi türünde çalışmalar bulunmakla birlikte, özel olarak Spinoza'nın Tanrı anlayışını ele alan doktora düzeyinde herhangi bir çalışma bulunmaması, bizi bu konunun çalışılmasına yöneltti.

Batı dünyasında ise, Spinoza üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmakla birlikte, özel olarak Spinoza'nın Tanrı anlayışını esas alan çalışma, ulaşabildiğimiz kadarıyla üç tanedir. Bunlar, Joseph Ratner'in "Spinoza on God"; Richard Mason'un "The God of Spinoza: A Philosophical Study" ve Yirmiyahu Yovel'in "God and Nature: Spinoza's Metaphysics" adlı eserleridir.

Yovel'in çalışması bir derleme niteliğindedir. Eser, Spinoza'nın

Tanrı anlayışıyla bağlantılı olan, Yovel'in kendisi de dâhil yaklaşık on dört farklı yazarın makalelerini içermektedir. Dolayısıyla derleme olduğu için Spinoza'nın Tanrı anlayışı üzerine yapılmış özgün bir çalışma değildir.

Ratner'in çalışması, 1930 yılında, Spinoza'nın Tanrı anlayışı üzerine yapılmış ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Ancak, Ratner, bu çalışmada, daha ziyade Etika'yla, hatta Etika'nın birinci bölümüyle sınırlı kalmıştır. Gerçi Ratner, çalışma boyunca yer yer Spinoza'nın mektuplarına referanslarda bulunmaktadır, fakat Spinoza'nın diğer birçok eseri bu çalışmada göz ardı edilmiştir.

Mason'un çalışması ise, 1997'de tamamlanmıştır ve Spinoza'nın tüm eserleri dikkate alınarak hazırlanmış ciddi bir çalışmadır. Çoğu Spinoza yorumcusunda göremediğimiz söz konusu bu nitelikten ve çalışmada izlenen objektif, şümulü ve rasyonel tutumdan dolayı söz konusu eseri, Spinoza hakkında ve bilhassa onun Tanrı anlayışı hususunda kayda değer önemli çalışmalardan biri olarak görmekteyiz.

Çalışmamızda öncelikli olarak Spinoza üzerine yapılan yorumları ikinci plana alarak, bizzat Spinoza'nın kendi eserlerinden hareketle onun Tanrı anlayışına objektif olarak kendi bakış açımızla bakmayı, yorumlamayı ve tahlil etmeyi planladık. Daha sonra, Spinoza üzerine yapılan yorumları incelemeye çalıştık. Bu şekilde, onun Tanrı anlayışının ne tür bir Tanrı anlayışı olduğunu ortaya koymaya çalıştık. En son tahlilde de, onun Tanrı'sının teist, deist, panteist, pan-enteist, ateist ve agnostik Tanrı anlayışlarından hangisine uygun düştüğünü tespit etmeye gayret gösterdik.

Tezimizde zaman zaman tekrarlar göze çarpabilir. Bunun başlıca nedeni Spinoza'nın, eserlerinde bizzat kendisinin tekrarlara ve önceki konulara olan göndermelere fazlaca yer vermesidir. Spinoza, hemen hemen her konuda, Tanrı'ya ilişkin bazı hususları sıkça tekrarlamaktan ve aynı örneği bir kaç defa zikretmekten kaçınmamaktadır. Hâl böyle olunca, biz de bazı konularda, Spinoza gibi, konunun tekrar hatırlanması ve daha iyi bir zemine oturması gayesiyle, böyle bir duruma düşmekten kurtulamadık.

Tezimiz, “Spinoza’nın Tanrı Anlayışı” şeklinde olduğu için, üç veçheye sahiptir. Birincisi, Spinoza’nın kendisine ve sistemine ait yön; ikincisi, Tanrı üzerine olan yön; üçüncüsü ise, Spinoza’nın genel felsefesi içinde onun Tanrı anlayışına ait yön. Bu nedenle, Spinoza’nın hayatına ve sistemine ait olan konuyu, giriş kısmıyla sınırlamayı düşündük. Tezimizin asıl kısmını oluşturan Spinoza’nın Tanrı anlayışını da iki bölüme ayırdık.

Bu çerçevede tezimizi giriş, iki bölüm ve sonuç şeklinde ele aldık. Giriş bölümünü, Spinoza’nın hayatına, eserlerine ve bilgi kaynaklarına ait incelemelere ayırdık.

Birinci bölümde Tanrı’nın varlığı ve tabiatına ilişkin olarak, ilk olarak Spinoza’nın varlıkları tasnifinden başlayarak onun cevher teorisine dair düşüncelerini tahlil etmeye; daha sonra buradan hareketle, onun Tanrı’nın tabiatına ilişkin olarak, Tanrı’nın sonsuzluğu, zorunluluğu, hür olması ve kişi ya da zat olup olmadığı hususlarındaki düşüncelerini incelemeye çalıştık. Bununla birlikte, söz konusu nitelikleri haiz Tanrı’nın varlığı hakkında, Spinoza’nın ileri sürmüş olduğu kanıtlar yanında, onun Tanrı-tavır ilişkisi hususundaki kanaatlerini de ortaya koymaya gayret ettik.

İkinci bölümde Spinoza’nın Tanrı’nın sıfatları hakkındaki kanaatlerini incelemek amacıyla, öncelikle, onun sıfatlar problemine bakışını, daha sonra Tanrı’nın uzam ve düşünce sıfatıyla birlikte, Tanrı’nın tek, ezeli-ebedi olması; Tanrı’nın bilgisi ve son olarak da Tanrı’nın kudret, irade ve yaratma sıfatları hakkında sunduğu fikirleri analiz etmeye çalıştık.

Sonuç kısmında ise, birinci ve ikinci bölümde analiz edilerek ortaya konulmaya çalışılan Spinoza’nın Tanrı anlayışının, öncelikle metafiziksel cevher çözümlemeleri açısından yerini belirlemeye çalıştık. Daha sonra ise, söz konusu çözümlemenin, hem Tanrı’nın tabiatı ve sıfatları açısından hem de Tanrı anlayışları açısından değerlendirmesini yapmaya gayret ettik.

Bu çalışmamda bana yardımcı olan tüm dostlarıma ve meslektaşlarıma en derin şükranlarımı sunarken, bu tezi almamda ve çalışmamın bu seviyeye gelmesinde emeği geçen tüm hocalarıma;

özellikle çalışmamı her aşamasında titizlikle okuyarak ciddi tenkit ve tahlilleriyle yapıcı desteklerini esirgemeyen tez danışman Hocam Prof. Dr. Recep Kılıç Bey'e, tez izleme jürimde bulunan ve yönlendirici desteklerini gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar Bey'e ve Doç. Dr. Kazım Sarıkavak Bey'e en içten saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Aynı şekilde katkılarından dolayı Doç. Dr. Nurten Gökalp Hanımefendi'ye ve Yrd. Doç. Dr. İsmail köz Bey'e teşekkür ediyorum.

Ayrıca bu çalışmanın bu seviyeye gelmesinde katkıları olan ve bir çok konuda vakitlerini, düşüncelerini, eleştirilerini, maddî ve manevî yardımlarını benden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. M. Sait Reçber'e, Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıgüzel'e, Yrd. Doç. Dr. Metin Özdemir'e, Yrd. Doç. Dr. Kadir Özköse'ye, Dr. Üzeyir Ok'a, Arş. Gör. Ali Osman Kurt'a ve isimlerini ayrı ayrı buraya koyamadığım tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve dostlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Musa Kazım Arıcan
Sivas 2003

GİRİŞ

SPİNOZA VE FELSEFESİ

1) Spinoza'nın Hayatı ve Eserleri

Çalışmamıza, filozofumuzun hayatı¹ ve eserleri hakkında kısa bazı bilgiler vererek başlamamızın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Baruch² (Benoit ve Bento³) Spinoza; Despinoza, Spinosa

¹ Spinoza'nın hayat hikâyesi hakkında en önemli kaynaklardan birisi A.Wolf'un "The Oldest Biography of Spinoza" adlı çalışmasıdır. Wolf'a göre Spinoza hakkında en eski ve en özgün çalışma iki tanedir. Bunlardan en çok bilineni 1705'te yayınlanan ve Colerus'a ait olan "The Life of Spinoza" isimli çalışmadır. Daha az bilineni, ancak öncekine göre daha eski ve değerli olan ise Lucas'a ait olan "Life of the Late Mr. de Spinoza" isimli çalışmadır. Son çalışmaya 1667'de başlanmış, 1678'de bitirilmiş 1719'a kadar yayımlanamamıştır. Bu iki eser, Wolf'un burada zikredilen eserinde bir araya getirilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. A. Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, Edited and Translated with an introduction and annotations by A. Wolf, Thoemmes Press, Bristol 1992, s.17-38; krş. John Colerus, *The Life of Benedict de Spinoza*, written by John Colerus, minister of the Luteran Church, at Hague, printed by D.L. and Sold by Benj. Bragg, London 1706, s. 383-418. (Bu eser, Sir Friderick Pollock, *Spinoza: His Life and Philosophy*, second edition, Duckworth and co., London 1899, adlı eserinin 383. sayfasından itibaren Appendix kısmında yer almaktadır. Ayrıca Colerus, Wolf'un bahsetmiş olduğu, Spinoza'nın ilk biyografistlerinden biridir.); Genevieve Lloyd, *Spinoza and the Ethics*, Routledge, London 1996, s. 2, 3.

² Spinoza'nın, doğumundan Havra'dan atılmasına kadar olan süre içerisindeki "kutlu, mutlu veya mübarek" (blessed) anlamına gelen İbranice ismi Baruch'tur (Barûkh). Havra'dan atıldıktan sonra, Spinoza, Baruch ismini, "övlümüş" (praised) anlamına gelen Latince Benedict (Benedictus) olarak değiştirmiştir. Kimi Spinoza yorumcusuna göre (Söz gelişi Kelley L. Ross), Benedict ismi Muhammed kelimesinin tam karşılığıdır. Bu bir benzerlik de olabilir, Spinoza'nın Müslümanlardan etkilendiğinin bir işareti de olabilir. Hristiyanlar içerisinde Benedicten adında bir mezhep olması hasebiyle buraya da ilgili olabilir. Belki de, Spinoza, bunların hiç birinin farkında değildi. Dolayısıyla bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bkz. Kelley L. Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>, *Baruch Spinoza*, (Department of Philosophy Los Angeles Valley Collage, 1999); *Encyclopaedia Britannica*, *Spinoza Benedict de*, Vol.17, 15th Edition, William Benton Publisher, Chicago 1973, s. 508.

³ Ailesi tarafından Spinoza "Bento" diye çağrılmaktaydı. Baruch, Bento ve daha sonra Latince'ye çevrilmiş şekliyle Benedict veya Benedictus isimleri aynı anlama gelmekteydi; yani mübarek –mutlu, kutlu- kişi (blessed person) demektir. W.N.A. Klever, *Spinoza's Life and Works*, *The Cambridge Companion to Spinoza* içinde, Edited by Don Garrett, Cambridge Univ. Press, New York 1996, s. 14; krş. Richard Mason, *The God of Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 1; Edwin Curley, *A Spinoza*

veya Benedict de Spinoza diye isimlenen filozofumuz 24 Kasım 1632'de, Portekiz'den göç eden zengin bir Yahudi tüccarın oğlu olarak Amsterdam'ın Yahudi mahallesinde (the Ghetto) doğdu. 23 Şubat 1677'de öldü.⁴ Ailesi İspanya'dan Engizisyon'dan kaçarak Hollanda'ya⁵ sığınmış olan İspanya Yahudilerindedir. Belki de XV. yüzyılın son on yılında ülkelerinden sürülme endişesiyle görünüşte Hristiyanlığı kabul eden, ancak içte kendi Yahudi dinine bağlı kalmış Marranolardı (Neo-Christians veya Marranos).⁶ Çünkü bu dönemde Hollanda'ya ulaşan göçmenlerin çoğu açıkça Yahudilik bildiriminde bulunmuştur.⁷ Kimi Spinoza yorumcusuna göre, Spinoza'nın atalarını Granada bölgesinde Hristiyanların Engizisyon zulmünden Müslüman hükümdarlar korumuştur. Müslüman komşuları da onlara kucak açmış ve engin hoşgörü göstermiştir.⁸

Babası⁹ Spinoza'nın haham olmasını istediğinden dolayı,

Reader: *The Ethics and other works*, Edited and Translated by E. Curley, Princeton University Press, Princeton 1994, s. ix.

⁴ Kimi Spinoza yorumcusuna göre ise o, 20 veya 21 Şubat 1677'de öğleden sonra saat üçte ölmüştür. Bkz. Spinoza, *The Letters*, Translated by Samuel Shirley, Introduction and Notes by Steven Sarbone, Lee Rice, and Jacob Adler, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 1995, s. 1; Stuart Hampshire, *Spinoza*, Penguin Books, Harmondsworth 1951, s. 227; Roger Scruton, *Spinoza*, Oxford Univ. Press, Oxford 1986, s. 16. Kimilerine göre de, 24 Şubat 1677'de ölmüştür. Arnold Zweig, *The Living Thoughts of Spinoza*, Cassell, London 1946, s. 1, 12, 18-19; Klever, *a. m.*, s. 50-51.

⁵ Bkz. Zweig, *a. e.*, s. 1-4 vd; Hampshire, *a. e.*, s. 228-229.

⁶ Mason'a göre, Maronna kelimesi, yasaklanmış (forbidden) anlamında Arapça bir kelimedir. Mason, *a. e.*, s. 3.

⁷ Colerus, *a. e.*, s. 387-388 vd; Pollock, *a. e.*, s. 1, 2; Wolf, *a. e.*, s. 42, 73; Harald Höffding, *A History of Modern Philosophy*, I, (Translated by B.E.Meyer) Dover Publications Inc., Macmillan 1955, s. 295; *Spinoza Selections*, Edited by John Wild, Charles Scribner's Sons, New York, Chicago, Boston 1930, s. xi-xii; Klever, *a. m.*, s. 13; Yirmiyahu Yovel, *God and Nature: Spinoza's Metaphysics*, Edited by Yirmiyahu Yovel, (Spinoza by 2000 The Jerusalem Conferences), E.J. Brill, Leiden 1991, s. (Preface); Zweig'e göre, Spinoza'nın ailesi Katolik zulmünden kaçarak Hollanda'ya sığınan İspanyol veya Portekiz Yahudi göçmen topluluğundandır. Zweig, *a. e.*, s. 1-5-8; Hampshire'a göre ise, onun ataları Portekizli gizli Yahudilerdi (crypto-Jews). Yani Engizisyon mahkemesinde yargılanan Yahudiler, görünüşte (outwardly) Hristiyanlığı itiraf etmişler, fakat gerçekte kendi dinlerine sadık kalmışlardır. Hampshire, *a. e.*, s. 227.

⁸ Scruton, *a. e.*, s. 1-2.

⁹ Spinoza'nın Babası Michael Spinoza, 1587'de Portekiz'in (güneyindeki) Vidiger (ya da Figueira) kentinde doğmuş, 1592'de buradan veya Fransa'dan Hollanda'ya göçmüş ve Amsterdam Yahudi topluluğu üzerinde etkili olan saygıdeğer birisiydi. Hayatını kuru meyve ticareti yaparak kazanan varlıklı bir tüccardı. Spinoza'nın annesi Debora, o daha çocukken ölmüştür. Bkz. Klever, *a. m.*, s. 14; krş. Pollock, *a. e.*, s. 1, 2; Zweig, *a.*

ilköğretimine Amsterdam'ın Yüksek Yahudi Okulunda ilahiyat eğitimi olarak başladı.¹⁰ Burada, Talmud ve Orta Çağ Yahudi din felsefesiyle birlikte İbn Ezra, Maimonides ve Crescas felsefesini öğrendi. İlahiyat eğitimiyle birlikte Spinoza, fizik, matematik ve felsefe eğitimi aldı. Buna ilave olarak, Hristiyan ve İslam kelimcilerinden bazı etkiler aldığı bilinmektedir.¹¹ Spinoza, İspanyolca ve Portekizce yanında, Eski Ahit ve Talmud'un dili olarak İbranice, Francis Van den Ende'den öğrendiği Latince ve bunlara ilave olarak Fransızca, İtalyanca ve yaşadığı çevre olarak da Hollanda dili olan Felemenkçe'yi bilmekteydi.¹² Dolayısıyla, bu sayede Spinoza'nın, iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

İbrani Edebiyatı, Yahudi felsefesi ve Moses Maimonides gibi Yahudi filozofların yazılarını inceleyip bunlar üzerine çalışan Spinoza, çok geçmeden Yahudi din eğitiminde geleneksel yorumların dışına çıkmaya başladı.¹³ Yahudi teolojisi üzerine olan

---

e., s. 9; Hampshire, a. e., s. 228; Wolf, a. e., s. 173 (Annotations); Mason, a. e., s. 1-4; Scruton, a. e., s. 6; Friderick Pollock'a göre, Spinoza'nın dedesinin adı ise, Abraham d'Espinoza'dır. Pollock, a. e., s. 1

¹⁰ Burada, Spinoza, İbranice'ye giriş dilini ve Kutsal Kitabın dilini öğrenmiştir. Talmud ve onun Yasalarının öğretildiği bu meşhur okulda Spinoza'nın hocalarından birisi de Sabatai Scheftel Hurwitz'di. Spinoza'nın buradaki meşhur sınıf arkadaşları arasında Saul Levi Morteira ve Menasseh ben Israel bulunmaktaydı. Ancak bugün bazı tarihçiler Spinoza'nın haham olabilmek için gerekli olan Yüksek Okulu bitirme şansını yakalayamadığını ileri sürerler. Klever, *a. m.*, s. 13-14-15-16; krş. Wolf, a. e., s. 173; Scruton, a. e., s. 6; Yirmiyahu Yovel, *Spinoza and Other Heretics*, Princeton University Press, Oxford 1989, s. 4.

¹¹ Bkz. Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>; krş. Ilai Alon, *Between Fatalism and Casuality: Al-Asb'ari and Spinoza*, *Philosophy East/Philosophy West*, içinde, Edited by Ben-Ami Scharfstein, Basil Blackwell, Oxford, 1978, s. 218-234; Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of Spinoza*, Vol. I, Meridian Book, New York 1961, s. 128, 190, 193, 417 vd.; Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, AÜİF Yayınları, Ankara 1988, s. 296; Mehmet Bayraktar, *Çağdaş Bir İbn Rüşdçülük: Alman İdealizmi*, AÜİF Dergisi, Cilt: XLI, Ankara, 2000, s. 23; Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>.

¹² Wolf, a. e., s. 43-50-51-52, 176-177; Höfding, a. e., s. 295; krş. Klever, *a. m.*, s. 13-14-17-18-20-23; Zweig, a. e., s. 19; Scruton, a. e., s. 18; K. L. Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>; Wolfson, a. e., s. 8, 9; *Encyclopaedia Britannica*, *Spinoza Benedict de*, Vol.17, s. 508; Pollock, a. e., s. 10; Richard McKeon, *The Background of Spinoza*, *Spinoza: His Thought and Work*, edited by Nathan Rotenstreich, The Israel Academy of Science and Humanities, Jerusalem 1983, içinde, s. 27.

¹³ Spinoza, 1648'de, daha 16 yaşında bir gençken, imanı bütün bir kişi olan babasının kendisinden ısrarla haham olmasını istemesine rağmen, Yahudi Teoloji okulundan ayrılmayı düşünmekteydi. Buradan ayrılmayı düşünmesinde ve bu geleneği sorgulamasında Yahudi teologlarından Maimonides, Descartes felsefeleri yanında, babasının özgür düşünceli olan arkadaşları Pieter Balling ve Jarig Jelles adlı tüccarlar önemli bir rol oynamıştır. Bu şahıslarla mektuplaşmakta ve Descartes'in övdüğü yeni fizik ve geometri

kuşklarından dolayı, Yahudi kelimcilerinin tepkisiyle karşılaştı. Serbest ve eleştirel düşüncüyü bırakıp, atalarının inancına dönmek gibi bir teklifle karşılaştı. Hatta görünürde inancına ve havraya sadık kalması şartıyla yılda 1000 florin para teklif edildiği de iddia edilmektedir.¹⁴ Ancak tüm bu çabaların sonuçsuz kalması üzerine Spinoza, babasının ölümünden iki yıl kadar sonra 1656'nın Temmuzunda 24 yaşındayken, havra tarafından aforoz edilir (excommunicate).¹⁵ Bu şekilde Yahudi topluluğundan dışlanan¹⁶ Spinoza, ahlâken cüzamlı, meleklerin ve azizlerin lanetiyle lanetlenmiş ilan edildiğinden dolayı hiç kimse onunla konuşmayacak, ona hizmet etmeyecek, onunla bir çatı altında bulunmayacak ve onun yazdığı veya yazdırdığı yazıları okumayacaktır.¹⁷ Bu şekilde Havradan uzaklaştırıldıktan sonra Spinoza, Rijnsburg'a, sonra Voorburg'a ve nihayet 1677'de fakir ve zulüm görmüş olarak veremden öldüğü La Haye'e çekilmiştir.¹⁸ Ayrıca Spinoza, hiç evlenmemiştir.¹⁹

---

eserlerini okumaktaydı. Aynı şekilde Spinoza tarihçilerine göre, 1656 ve 1661 arasındaki periyot Spinoza'nın aydınlanmasında önemlidir. Onlara göre muhtemelen bu dönem, Spinoza'nın Enden'in Latince okuluna devam ettiği ve Latince sayesinde ilk dönem teolojik kaynaklarına ulaştığı, Descartes'in yeni fiziğini takip ettiği dönemdir. Klever, *a. m.*, s.16-17, 20; krş. Zweig, a. e., s. 8

¹⁴ Colerus, a. e., s. 395, 396; krş. Errol E.Harris, *Salvation From Despair: A Reappraisal Of Spinoza's Philosophy*, Martinus Nijhoff, The Hague 1973, s. xiii .

¹⁵ Spinoza'nın aforoz edilmesi ve o dönemde diğer aforoz edilenler hakkında geniş bilgi için bkz. Scruton, a. e., s. 1; Yirmiyahu Yovel, *Spinoza and Other Heretics*, s. 7, 8, 9, 43, 57, 81; K. L. Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>

¹⁶ Spinoza, kendi toplumundan dışlandıktan sonra "Baruch" olan ismini bunun Latince karşılığı olan "Benedict" şekline çevirmiştir. O, hayatının geri kalan yaklaşık 20 yılını sessiz bir şekilde "özel öğretmen" (tutor) ve "gözlük camı parlatıcısı" olarak Leiden ve Hague yakınlarında geçirmiştir. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Edited by Don Garrett, Cambridge Univ. Press, New York 1996, s. 2 (Int.); krş. Zweig, a. e., s. 13; Hampshire, a. e., s. 228-230; Wolf, a. e., s. 173 (Annotations); Errol E.Harris, *Spinoza's Philosophy: An Outline*, Humanities Press, London 1992, s. 3; Wolfson, a. e., s. vii (preface).

¹⁷ Scruton, a. e., s. 8-9.

¹⁸ Höffding, a. e., s. 295; *Spinoza Selections*, s. xii-xiii; Hampshire, a. e., s. 229-230; Scruton, a. e., s. 9; Frederick Compton, *Felsefe Tarihi, IV, Çev.*, Aziz Yardımlı, İdea yay., İst. 1991, s. 82; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi, 5.Bas.*, Çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İst. 1993, s. 226-227; Klever'e göre, Spinoza, 1660-1663 yılları arasında Leiden yakınındaki Rijnsburg'ta, 1663-1670 yılları arasında The Hague yakınındaki Voorburg'ta, 1670'den sonra The Hague'de yaşamıştır. Klever, *a. m.*, s. 13-17-18-20; krş. Hampshire, a. e., s. 231.

¹⁹ Bkz. Zweig, a. e., s. 12; krş. Scruton, a. e., s. 17; Pollock, a. e., s. 13, 14.

Havra tarafından lanetlenen Spinoza, bir ara başarısız bir suikaste de uğrar ve bıçak darbesi alan paltosunu ömrünün sonuna kadar yanında taşıdığı dile getirilir. Tüm bu yaşanan olumsuzluklara rağmen hayata küsmeyen²⁰ Spinoza, Yahudi okulunda öğrendiği gözlük camı cilalama mesleğiyle geçimini temin ederek, huzurlu ve sakin bir hayat sürmeye çalışmıştır. Az ve basit şeylerle yetinmekte olduğundan onu, Epikuros'a benzetenler dahi olmaktadır. Özgürlüğünü ve sade hayat düzenini kaybetmemek için, 1673'te kendisine önerilen Heidelberg Üniversitesindeki felsefe Profesörlüğünü ve XIV. Louis'nin dolgun ücret teklifini de reddetmiştir. Çünkü ona göre, ücret karşılığı felsefe yapılamazdı.²¹

Spinoza'nın kişiliğine gelince, bazı kimselerce ilkeleri ve öğretisi kabul edilmemişse de, onun insanlara karşı yumuşak ve iyi niyet sahibi olması, kendisine karşı sert davranan mistik tavrı ve ahlakının temizliği düşmanları tarafından takdir edilmiş ve sevilmiştir. Onun teolojik konulardaki serbest düşünceleri liberal Hollanda hükümeti tarafından da hoş görülmüş, ancak bir ara Spinoza, hükümetteki Orange hanedanına karşı, bunların muhalifi olan de Witts kardeşlerden yana tavrı alınca siyasi açıdan kötü durumda kalmıştı. Fakat genel olarak Spinoza, Tanrı ve doğruluk sevgisi, alçak gönüllülük ve sade yaşam tarzı ile iyi bir örnek olmuştur.²²

²⁰ Benedict De Spinoza, *A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise*, Translated from the Latin With an Introduction by R.H.M. Elwes, Dover Publications, Inc., New York 1951, s. 4. Spinoza'nın buradaki söz konusu eserini bundan sonra kısaca T. P. T. şeklinde kısaltarak ifade edeceğiz; *Letter XXX*; *Benedictus De Spinoza, Ethics*, III, Trans., Andrew Boyle, Introduction by T.S. Gregory, Heron Books, 1934, s. 84, 85; *Benedict De Spinoza, Etika*, III. Böl., Türkçe'si: Hilmi Ziya Ülken, Ülken yay., Üçüncü Baskı, İst. 1984, s.140-141; Klever, *a. m.*, s. 44.

²¹ Bkz. Colerus, *a. e.*, s. 398; Wolf, *a. e.*, s. 179; *Spinoza Selections*, s. xix; Zweig, *a. e.*, s. 1, 9-10, 19; Shirley, (*Spinoza, The Letters*, Trans., by S. Shirley), s. 34 (Introduction); Mason, *a. e.*, s. 1; Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, II, (Çev. Muammer Sencer), Say Yay., 4. Basım, İstanbul 1994, s. 325; Klever, *a. m.*, s. 42

²² *Spinoza Selections*, s. xvii; Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, II, s. 326; Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, 1. Basım, (Çev. İbrahim Şener), İzdüşüm Yay., İstanbul 2000, s. 89; Klever, *Spinoza's Life and Works*, s. 22, 43; Zweig, *a. e.*, s. 13-14, 18-19; A. Wolf, *The Correspondence of Spinoza*, RussellxRussel Inc., New York 1996, s. 64-65; Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 62-63, 179; Hampshire, *a. e.*, s. 232; Scruton, *a. e.*, s. 13; Shirley, (*Spinoza, The Letters*, Trans., by S. Shirley), s. 34.

Eserleri

Spinoza, belli başlı eserlerini 1660 ile 1677 yılları arasında yazmış, hayatta olduğu süre içerisinde yalnızca iki çalışması yayımlanmış ve bunlardan sadece biri kendi adıyla basılmıştır. Bu eserler genelde Latince olarak kaleme alınmıştır. Elimizde bu eserlerin Latince olmasıyla birlikte biz, çalışmamızda söz konusu eserlerin zaman zaman Latinceleriyle karşılaştırmalar yapmaya çalışsak da, daha ziyade bunların İngilizce çevirilerinden yararlandık.

1663 yılında, *Renati Descartes Principiorum Philosophiae Partes Prima et Secunda More Geometrico Demonstratae (Principles of Cartesian Philosophy/Kartezyen Felsefesinin İlkeleri)* adlı eseri, kendi adıyla yayımlanmıştır.

Amsterdam'daki dostlarının ısrarı ile *Tractatus Theologico-Politicus (A Theological-Political Treatise/Teolojik-Politik İnceleme)* adlı eseri, yazarı belirtmeksizin 1670'te yayımlanmıştır. Bu iki eser dışındaki diğer eserlerini yakın dostlarına müsvedde halinde gösterdiği ve okuttuğu hâlde yayımlanmamıştır.²³

21 Şubat 1677'de ölümünden kısa bir süre sonra *Tractatus de Intellectus Emendatione (On The Improvement Of The Understanding/Zihnin Islahı Üzerine İnceleme)*, hemen hemen başyapıtı denebilecek, *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata (Ethics/Geometrik Düzene Göre Beş Bölüme Ayrılmış olan Etika)* ve *Tractatus Politicus (A political Treatise/Politik İnceleme)* adlı eserleri yayımlanmıştır.

Kısa inceleme olarak da bilinen *Tractatus Brevis de Deo et Homine Ejusque Felicia Felicitate (Short Treatise on God; Man and His Well-Being/Tanrı, İnsan ve O'nun İyiliği Üzerine Kısa İnceleme)* adlı eserinin Flemenkçe çevirisi 1850'de bulunarak yayımlanmıştır. Birçok mektubu da, *Letters* ya da *Correspondence* adıyla yayımlanmıştır. Ancak, yine de Spinoza'ya ait olduğu belirtilen bazı özgün Latince ve Flemenkçe metinlerin kayıp olduğu belirtilmektedir.

²³ Klever, *a. m.*, s. 13-35.